

# Mitjans de comunicació i educació intercultural en contextos plurilingües. A propòsit de Mali

Antonio M. Bañón Hernández\*

Javier Fornieles Alcaraz\*\*

## Resum

L'educació intercultural en contextos plurilingües és un repte permanent per a totes les societats, especialment per aquelles que pretenen aconseguir ciutadans i ciutadanes que percebin la connexió entre cultures com una decidida aposta a favor de la convivència. Els mitjans tenen la seva quota de responsabilitat en aquest assumpte; una responsabilitat, això a part, que no convé sobredimensionar, però tampoc infravalorar. En aquest article reflexionem sobre aquestes qüestions prenent com a exemple el (des)coneixement que, en general, hi ha sobre Mali.

## Paraules clau

interculturalitat, mitjans de comunicació, llengua, Mali

Recepció de l'original: 14 de novembre de 2008

Acceptació de l'article: 11 de desembre de 2008

## Primeres reflexions

En els últims anys, professors de Múrcia, Sevilla i Almeria hem desenvolupat diversos projectes d'investigació sobre comunicació, discurs i immigració; una part d'aquests sempre ha estat relacionada amb els mitjans de comunicació i, sempre que ha estat possible, a més, hem explorat la projecció educativa de les reflexions o de les dades que anaven ampliant els nostres arxius<sup>1</sup>. Tots hem de ser autocrítics; els que estudiem la comunicació, hem de ser-ho els primers. Així, des d'un principi, ens vam adonar que constantment quèiem en alguns dels errors que criticàvem, com per exemple parlar sobre immigració en termes molt generals. Naturalment, també hi havia un problema metodològic: la impossibilitat d'abordar tots els col·lectius de persones immigrades en una anàlisi com la que proposàvem. Una de les decisions que vam prendre va ser la d'estudiar, sempre que fos possible, els processos migratoris a partir de les característiques de les persones emigrades; és a dir, a partir de qüestions com ara: qui (identificació), d'on (procedència), cap a on (destinació), per on (trajecte), quant i quantes (durada i nombre de persones emigrades), com (accés i integració), per què (voluntat), per a què (intenció) i quan (temporalització).

Entre aquestes característiques, una de les més rellevants és justament la procedència de les persones emigrades, ja que la procedència determina, en ocasions, molts aspectes relacionats amb la seva representació social. A més, la manera de

(\*) Professor titular del Departament de Filologia de la Universitat d'Almeria i director del grup d'investigació ECCO (Estudis Crítics sobre la Comunicació). Autor de nombrosos treballs sobre immigració, discurs periodístic i processos comunicatius; responsable principal de diversos projectes d'investigació relacionats amb aquest mateix tema. Adreça electrònica: amhernan@ual.es

(\*\*) Professor titular del Departament de Filologia de la Universitat d'Almeria i membre fundador del grup ECCO. Ha publicat diversos treballs sobre comunicació i immigració i ha participat en diversos projectes d'investigació relacionats amb aquest mateix tema. Adreça electrònica: jforniel@ual.es

(1) El present article s'ha dut a terme en el marc de dos projectes: *Aldima* (Anàlisi lingüística-discursiva de la immigració a Espanya, amb especial incidència a Múrcia i Almeria), i *Anyma* (Andalusia i Mali).

tractar (semiòticament parlant) els països d'origen, era una manera de pressuposar el tractament que, a la fi, s'hauria de concedir a les persones procedents d'aquests països. En última instància, també vam convenir en la importància d'abordar aquest tema des dels dos vessants: des d'allà i des d'aquí. L'educació intercultural, tal com la concebíem els membres del grup, només podria dissenyar-se des del coneixement dels hàbits socials, culturals i comunicatius dels països africans. Vam seleccionar Mali com a nucli d'un dels mòduls de la nostra anàlisi i, entre les tasques que ens vam proposar, vam programar un viatge a Bamako amb la intenció de fer un treball de camp en l'àmbit lingüístic, periodístic i també pel que concerneix els processos migratoris.

Pel que fa als mitjans de comunicació, la idea era observar-los com a expositors de la realitat cultural i també com a representants d'aquesta mateixa realitat. D'altra banda, l'interès se centrava no només en l'estudi dels mitjans de Mali, sinó també en el dels mitjans espanyols. Algú de nosaltres, abans del viatge, va estar analitzant la representació de Mali en les estructures dels titulars de la premsa espanyola; més concretament, la representació de Mali en el diari *El País*, des de la seva fundació fins a l'agost de 2006 (Bañón, 2006). En aquest treball, ens centràvem en l'anàlisi dels nivells macroestructural i microestructural del discurs, si bé havia de quedar clar que un estudi superestructural (dates, fonts, estructures, espai, etc.) també hagués estat molt important com a complement de les reflexions que s'hi exposaven, atès que, sense anar més lluny, sembla evident que l'extensa dependència de les informacions sobre Mali respecte a les agències havia de tenir alguna repercussió sobre l'enfocament proposat o sobre els continguts oferts; més encara si la informació procedia directament de France Presse, per la història en comú de França i Mali, especialment fins a 1960. Després del breu repàs a trenta anys de titulars sobre Mali a *El País*, vam poder concloure que un suposat lector ideal que hagués consultat habitualment el diari durant tots els anys analitzats tot just podria tenir una visió ajustada a la verdadera situació d'aquest país, a la varietat regional, a la riquesa cultural o a la profunditat intel·lectual, així com al recorregut històric. A més, la informació sobre la situació lingüística a Mali, un assumpte de gran transcendència per conèixer igualment l'evolució de la política educativa interna o les migracions interiors, era molt pobre. Comentàvem en aquell article que hagués estat curiós observar, en aquest sentit, no només els temes associats a aquest país, sinó també les absències temàtiques. Així, per exemple, crida l'atenció que en trenta anys d'informació només haguessin aparegut referències anecdòtiques a les llengües bambara, peul, soninke, sarakulé o songhai, o a les ètnies que parlen aquestes llengües. En canvi, ens trobem amb un panorama en general bastant estereotipat i limitat gairebé de manera exclusiva a la informació relacionada amb la capital, Bamako. Les entrevistes que, al llarg d'aquests anys, hem dut a terme a immigrants procedents de Mali ens han confirmat aquesta visió estereotipada dels mitjans espanyols.

Alguns exemples. En nombroses ocasions, els analistes del discurs han parlat de la importància que tenen els matisos i els apunts parentètics, teòricament innocents, en la representació dels altres (van Dijk, 1998). En una notícia de *El País*, corresponent al 7 de juny de 1991, es parlava de la calma regnant per fi a Mali després de sis mesos convulsos. En un moment determinat de la narració, el periodista Francisco Lama fa un comentari sobre la paraula *gabamà*, que qualifica com una «deformació, en la llengua mandinga» del terme francès *gouvernement*. Dit d'aquesta manera, es trasllada la idea d'ineptitud i incompetència en la producció del terme francès, quan en

realitat es tracta d'una adaptació fonètica tenint en compte les particularitats del sistema lingüístic del bambara i les substitucions que es fan en especial dels fonemes vocàlics labials anteriors (Coulibaly, 1983). En general, en moltes ocasions les llengües africanes ni tan sols no són esmentades pel seu nom, cosa que augmenta el desconeixement per part de nombroses societats europees, malgrat que algunes estiguin situades just al davant del continent africà. En una altra notícia (*El País*, 15 de març de 2005), que parla d'un malinès, diu: «Yacouba parla francès i el seu idioma nadiu». Per ser sincers, s'observa una descontextualització força freqüent quan es parla d'aspectes relacionats amb la cultura malinesa.

Les persones immigrants que procedeixen de Mali i que resideixen a Espanya tenen, en molts casos, un perfil multilingüe que se'ls neutralitza a l'arribada al nostre país. Aquesta neutralització es fonamenta, d'una banda, en un (generalitzat) desconeixement per part seva de la llengua espanyola, però també (i això és molt important) per la tradicional falta de competència de bona part de la població espanyola en llengües estrangeres, com també per la no menys tradicional falta d'interès per les llengües africanes. La confluència d'ambdues carències és el que provoca aquesta neutralització.

Els immigrants no només es traslladen amb una determinada competència comunicativa, sinó també amb un alt grau de competència metacomunicativa; hi hem d'incloure la capacitat per reflexionar sobre els hàbits reguladors (polítics i socials) respecte a les llengües. Això els permet establir contínuament comparacions entre els hàbits observats en el context originari i els hàbits del lloc de destinació. Bona part dels immigrants que arriben al nostre país estan acostumats a la convivència de diverses llengües, cosa que no succeeix amb la major part dels ciutadans espanyols. Cal afegir a aquesta circumstància, el fet que no sempre existeix, ni de bon tros, una correspondència entre límits geopolítics i exclusivitat idiomàtica, molt superior fins i tot als casos que puguem trobar, per exemple, a Europa.

Quan ens desplaçem d'un lloc a l'altre, ho fem acompanyats inevitablement per una sèrie d'hàbits comunicatius que, en principi, determinaran la nostra manera de comportar-nos en els diferents àmbits d'interacció en la societat d'acollida, ho tinguem en compte o no. En ocasions, aquesta agradable companyia és font de conflictes en el procés de comunicació entre els individus i entre els grups, fonamentalment per tres causes:

1. La proximitat o la distància estructural de les llengües.
2. El tipus de relació que estableix el grup o l'individu respecte a les llengües.
3. El tipus d'estructuració que estableixen les societats a partir de les diferents identitats lingüístiques.

Dit en altres termes:

- a) En el nostre context politicolingüístic, tenim molt assumida la relació entre país i llengua, sense tenir present que existeixen uns altres àmbits sociogeogràfics.
- b) Nosaltres no som capaços d'identificar ètnia i llengua, llevat, potser, per al cas de la comunitat gitana.

- c) No totes les comunitats conceben de la mateixa manera la relació entre la idea del llenguatge oral i la de l'escrit. Una afirmació que no s'ha d'entendre en termes valoratius, menys encara si tenim en compte que en la cultura europea occidental hi ha una infravaloració de l'oral davant de l'escrit.
- d) Des d'un punt de vista més pragmàtic, no totes les comunitats lingüístiques perceben el valor del vehicle comunicatiu per sobre de consideracions ideologicoafectives o valoren de la mateixa manera la idea de dialecte.

## La responsabilitat dels mitjans en la fase inicial de la formació intercultural

Els mitjans tenen una evident funció formativa. I també els corresponen les funcions d'informació i d'entreteniment, evidentment. En aquest repertori funcional, cada vegada és menor el grau de consciència que es té respecte a la primera; de fet, per a alguns sembla que recordar aquesta funció formativa soni a antic. Nosaltres no opinem així; és més, sempre que sigui possible, la mediació intercultural forma part d'aquesta tasca: els mitjans haurien de mediar en les disputes derivades de la convivència intercultural, abans que atiar-les.

Ara bé, els investigadors i els professors potser no puguem demanar als periodistes que facin el que ens correspon a nosaltres i, en aquest sentit, tenen raó els professionals dels mitjans quan pensen que se'ls atribueix massa responsabilitat social o quan ens recorden que són moltes les tasques que exerceixen i poc el temps de què disposen. Dit d'una altra manera, la seva funció formativa no pot ser igual que la dels educadors pròpiament dits. Especialment, en els inicis del procés educatiu els mitjans de comunicació són útils, menys útils ho són en les fases d'aprofundiment en els temes, i essencials, com és natural, en la formació dels estudiants. S'ha de tenir en compte, a més, que la crítica i la recerca d'alternatives constructives formen part d'aquesta fase d'aprofundiment en els temes. I atès que els mitjans tenen una responsabilitat especial en aquestes primeres fases, la transmissió d'informació objectiva i ajustada a la realitat fóra justament desitjable; si no fos així, és fàcil caure en imatges prototípiques i fins i tot en prejudicis sobretot respecte a col·lectius que no pertanyen a l'endogrup majoritari. I aquest és un dels aspectes més importants de l'educació (o deseducació) intercultural. Quan la societat inicia el seu coneixement *dels altres* a partir únicament del que veuen, llegeixen o escolten en els mitjans i no a través de l'estudi o del coneixement directe d'aquests altres, i quan, a més, aquest coneixement està marcat pels prejudicis, és gairebé impossible invertir les actituds i les valoracions respecte als qui formen part de l'exogrup.

Tots els que, des de punts de vista diferents, estem interessats en l'estudi dels mitjans de comunicació i de la interculturalitat, hem de criticar de manera constructiva d'una banda els mitjans de comunicació quan aquests transmeten missatges erronis o inadequats i, de l'altra, hem d'aprofitar la informació més adequada que es pugui traslladar com a punt de partida per a la nostra tasca educadora a les classes (vegeu apartat següent). Res no podrà substituir, com dèiem en un altre moment, el coneixement directe de les comunitats de persones immigrants o dels països originaris d'aquestes persones (vegeu apartat penúltim, abans de conclusions).

## Exemples d'activitats d'educació intercultural a partir de la informació sobre Mali present en els mitjans espanyols

Pensem en el cas concret de Mali i la possible transmissió de coneixements als alumnes respecte, d'una banda, la seva riquesa cultural i, de l'altra, l'interès que pugui haver despertat en els mitjans espanyols o en els creadors espanyols. El 12 de gener de 2008, a la pàgina 8 del suplement *El Viajero* (del diari *El País*) apareix la notícia titulada «Bonjour, tubabu!» on es parla de Mali com a possible lloc de destinació per a les vacances. La salutació, especialment el vocatiu utilitzat, servirà, sens dubte, per treballar d'una banda alguns aspectes propis de la cortesia africana i, de l'altra, algunes orientacions sobre una de les llengües oficials de Mali, la més parlada, en tot cas, per tot el territori nacional: el bambara.

En aquest sentit, serà de gran utilitat l'ús del manual elaborat per un espanyol, José Morales, membre dels Pares Blancs i resident a Bamako. El llibre es titula *J'aprends li bambara* (Morales, 1996) i inclou informació molt interessant en àudio que també formarà part de l'activitat a l'aula d'educació intercultural. Entre la bibliografia recomanada per Pablo Aranda, autor de «Bonjour, tubabu!», apareix un llibre titulat *África en silencio*, de Manuel Villar Raso (2005). Aquesta informació inicial podrà servir com a pista per al posterior aprofundiment a Mali i en la vida quotidiana d'allà. La primera part del llibre està dedicada a descriure l'experiència del viatge per diferents regions de Mali, tenint sempre com a destinació última Tombuctú, ciutat emblemàtica del desert i amb profundes arrels andalusines, cosa que amb prou feines és coneguda a Espanya. En efecte, la increïble història de Yuder Pachá, que va conquerir Tombuctú, parteix de Coves d'Almanzora a Almeria; encara present per cert en l'ètnia dels Armes i en els valuosos documents que estan en poder de Diadié (1997) i la Fundació Mahmud Kati, és explicada al detall per Antonio Llaguno en el llibre *La conquista de Tombuctú. La gran aventura de Yuder Pachá y otros hispanos en el País de los Negros* (Llaguno, 2006). Aquest és el sistema de treball que proposem com una de les eines de l'educació intercultural: partint d'una primera informació trobada en els mitjans de comunicació es poden generar xarxes de contingut, especialment útils per a l'eradicació de prejudicis, fora d'això, si, com és el cas, s'estableixen vincles històrics entre *ells* i *nosaltres*.

El 21 de desembre de 2007, *l'Ideal* de Granada incloïa una notícia firmada per Juan Luis Tapia, titulada «Conde de África»; s'hi parlava d'una exposició amb el nom de *Sahel*, que incloïa treballs del pintor malagueny Jesús Conde. Molts dels quadres estan inspirats en els viatges de Conde per Mali i mostren una mirada realista, encara que en ocasions amb un toc romàntic, a la vida quotidiana que esmentàvem, en el cas de Villar Raso. Es dona la circumstància, a més, que ambdós són amics i han viatjat junts pel país africà, la qual cosa des del punt de vista didàctic ofereix un gran valor ja que permet comparar la mirada creadora del literat i del pintor, per buscar coincidències i també per detectar possibles discrepàncies. També, Conde ha recreat Assiata en un dels seus quadres, la protagonista de la novel·la de Villar Raso *Donde rien las arenas* (1994); de la mateixa manera, a la pàgina electrònica de Villar trobem la foto d'un nen a qui han amputat un peu que està descansant en una cantonada<sup>2</sup>. Aquest nen va servir de model per a la recreació pictòrica d'un dels quadres de Con-

(2) Disponible a <http://www.ugr.es/~mvillarr> [accés: 15.01.2009].

de. El debat sobre la infantesa amb discapacitat a l'Àfrica serà un tema molt enriquidor a partir d'aquests missatges. L'escassa informació que sobre ell vam poder recollir ja era una mostra d'estar davant d'un problema especialment greu. Estem convençuts que la interculturalitat es transmet millor des de la interdisciplinarietat i cal potenciar aquest tipus d'aproximacions sempre que sigui possible. En l'exposició de Conde, a la Galeria Ceferino Navarro (Granada, desembre-gener de 2008), s'oferia, alhora, la possibilitat d'aconseguir un DVD amb les imatges dels quadres i també amb fotos dels seus viatges per l'Àfrica, amb mostres del seu quadern de treball (i per tant del seu procés creador), i amb fragments, justament, del llibre *Àfrica en silenci*. Excel·lent material per a l'anàlisi, sens dubte.

El cinema és una altra eina bàsica per a l'educació intercultural i hi ha moltes fonts periodístiques mitjançant les quals és possible trobar dades sobre Mali i sobre el cinema malinès. *El Mundo*, que incorpora el suplement *El Cultural* en l'edició dels caps de setmana, dona informació sobre arts, lletres, ciències i espectacles, la qual cosa inclou, evidentment, el cinema. Doncs bé, el 17 de maig de 2007 vam trobar una crítica de la pel·lícula *Bamako* escrita per Sergi Sánchez. Fer un debat després de la visió de la pel·lícula seria, com és natural, un excel·lent treball complementari a aquesta informació. El guionista i director del llargmetratge és Abderramán Sissako i reflecteix perfectament no només els usos comunicatius i la diversitat lingüística de Mali, sinó també una polèmica profundament internacional que mereixeria un tractament específic a les classes d'interculturalitat: la relació de dependència d'Àfrica respecte a Occident, el deute extern i les responsabilitats que podem atribuir sobre ambdues coses. *El País*, en l'edició de la Comunitat Valenciana, informava el 16 de novembre de 2007 sobre la presència a Alacant de l'exministra de Cultura de Mali, Aminata Traoré, i de la seva intervenció en el II Congrès Internacional de Cooperació. El titular deixava clar el to reivindicatiu de la intervenció: «Àfrica reclama dignitat i no caritat per als seus immigrants» (p. 6). És un article molt interessant perquè permet reflexionar sobre el debat que hi ha a la pel·lícula *Bamako*, i que pren els processos migratoris, a més, com un dels elements de referència. És difícil en l'actualitat reflexionar sobre educació intercultural si no s'hi inclou, en efecte, les causes i les conseqüències de les migracions des del Sud cap al Nord. Aquest article seria un bon punt de partida, al seu torn, per a la lectura del llibre de la pròpia Aminata Traoré titulat *La violación del imaginario* (Traoré, 2004), on es diuen coses tan interessants des del punt de vista comunicatiu com aquesta: «Feliços aquells que pensen, s'expressen i treballen en el seu propi idioma; evitaran així moltes de les interpretacions errònies de la seva pròpia situació». El tractament del deute extern i de les injustícies podria tractar-se a l'aula amb la lectura del poema *Injusticia* de l'escriptora malinesa Fatoumata Ba<sup>3</sup>. Seguint amb el cinema, el 10 d'octubre de 2007, *El País* informava de la mort del músic senegalès Lamine Konté, autor, com s'indica en la nota, de la banda sonora, entre altres, de la pel·lícula malinesa *Baara*, dirigida per un dels directors africans més prestigiosos: Souleymane Cissé. L'anàlisi a la classe d'aquest llargmetratge (de 1978) és especialment interessant respecte a la vida dels joves, a les seves expectatives, i també als problemes que en el si de la família pot despertar la situació discriminatòria de la dona trenta anys enrere. També és molt interessant, a l'hora d'estudiar les mediacions familiars en cas de conflicte, un tipus d'interacció fortament arrelada en la cultura africana i molt ben analitzada des del punt de vista lingüístic per Susana Rido (2007).

(3) Disponible a <http://www.festivaldepoesiadedemellin.org/pub.php/es/Multimedia/ba.htm> [accés: 15.11.2008]

## Notes sobre educació intercultural i mitjans de comunicació a partir de la informació aconseguida a Mali

Tal com hem dit, la visita als països d'origen és una obligació per als qui vulguin abordar en tota la seva complexitat l'educació intercultural. També per als qui la representen, com succeeix amb els periodistes. Cada vegada són més els periodistes que cobreixen els temes vinculats amb la immigració i que senten la necessitat de conèixer millor totes les fases del trajecte migratori. El mateix fet de sentir aquesta necessitat és un pas notable cap a una representació més adequada (la qual cosa no significa necessàriament que sigui més benèvola, ni més compassiva) de la realitat migratòria. Ara bé, voler no sempre és poder i, com ja ens podem imaginar, voler no sempre implica deixar fer, ja que són moltes les voluntats que han de confluir perquè una intenció com aquesta es compleixi, per exemple la de l'empresa per a la qual treballa l'informador. Un exemple d'aquesta realitat és el periodista canari José Naranjo (*La Provincia*); és evident que el seu coneixement de Mali i del Senegal acabarà repercutint sobre la seva manera d'orientar les informacions i, en tot cas, assegurarà un tractament informat de les coses. Vegeu, per exemple, la seva notícia «L'odisea de Mamadou» (*La Provincia*, 22.01.2007). Tanmateix, uns altres professionals, interessats en el coneixement de primera mà de les persones emigrades i del seu trajecte migratori, reben negatives constants per part dels responsables de les empreses periodístiques quan presenten peticions similars, com també hem pogut comprovar en el context específic canari. ¿És comprensible, a més, tenint en compte la proximitat de les illes Canàries amb el continent africà, que els viatges organitzats per autoritats i per organismes públics perquè els periodistes puguin informar de qüestions relacionades amb la immigració des de l'origen no incorporin els professionals canaris en aquestes expedicions?

S'ha de tenir en compte que el coneixement directe dels països permetrà no només representar millor les persones emigrades que, procedents d'aquests països, ara estan amb nosaltres (són nosaltres), sinó que també facilitarà la representació adequada dels països mateixos: de les seves llengües, de les seves ciutats, de les seves activitats, dels seus problemes, dels seus punts forts, etc. I ja que, en representació i en moviments humans, gairebé tot acaba convertint-se en un cercle interrelacionat (també aquí caldria insistir: no necessàriament bondadosa, no necessàriament condescendent, ni de bon tros), les persones emigrades que, quan accedeixin als mitjans del país de destinació, observin una informació ajustada (fins i tot lèxicament) a la realitat, sentiran que són tractades de forma també respectuosa. I com que el respecte és, afortunadament, contagiós, és molt possible que l'observació d'aquest respecte augmentarà els desitjos d'integració i de coneixement (no forçat) de les llengües, les ciutats, les activitats, els problemes, els punts forts del país d'acollida.

Per tal que aquest debat social es produeixi i es generin arguments i contraarguments basats en el coneixement, en la informació i (per què no dir-ho) en el sentit comú, és important fomentar l'anàlisi crítica de la comunicació<sup>4</sup>. Desgraciadament, l'adjectiu crític continua tenint unes connotacions negatives, malgrat que tots els projectes docents, tots els plans d'estudi i totes les iniciatives parlamentàries relacio-

(4) Aquest és un dels motius pel qual les dues persones que firmen aquest treball van posar en marxa el Grup ECCO (Estudis Crítics sobre la Comunicació), a la Universitat d'Almeria.

nades amb els nostres sistemes educatius destaquen la necessitat de formar ciutadans crítics. És una aposta real o és una cosa que simplement queda bé sobre el paper? Coneixem poques iniciatives en aquest sentit, especialment en el tercer cicle; potser perquè l'esperit crític, igual que la valentia, es pressuposa en aquests nivells. Un problema afegit a aquesta imatge poc favorable respecte a l'adjectiu *crític* és la separació forçada i poc recomanable, segons la nostra opinió, d'un altre adjectiu fonamental per a la formació: *constructiu*. Una verdadera anàlisi crítica de la comunicació només pot ser també constructiva, perquè així s'obliga l'anàlitzador a sistematitzar també alternatives a allò que hagi demostrat que no funciona bé i que, en tot cas, pot millorar-se. L'escola, és clar, és el millor *escenari* per a la formació crítica constructiva dels nostres futurs investigadors, periodistes, ciutadans, etc. Reflexions similars són igualment vàlides per a l'autocrítica; sembla que fer autocrítica hagi de ser com trair-nos a nosaltres mateixos, circumstància que demostra una anàlisi precipitada: l'autocrítica no és l'última fase del procés; l'última fase, en tot cas, serà el que hàgim après de la crítica i l'establiment d'alternatives constructives respecte al nostre propi comportament comunicatiu.

Temps enrere, es parlava de deseducació (fins i tot de deseducació obligatòria) com a procediment de reeducació que consistia a neutralitzar, primerament, els aprenentatges erronis o prejudiciosos que es podien haver adquirit durant dècades, intentant partir de noves estructures discursives argumentatives. Cal una deseducació intercultural? Han de passar els mitjans per aquesta fase deseducadora? La realitat és que, d'una banda, és difícil substituir simplement uns models per d'altres i aquestes transformacions es produeixen més aviat de manera gradual (el concepte de *tensió* ho representa molt bé) (Bañón *et al.* 2001). D'altra banda, gairebé tots els que es formen ho fan sobreposant models educatius heterogenis; ningú no assegura, posem per cas, que l'assistència d'un jove a un centre educatiu on es treballi amb bon criteri la comunicació intercultural no es veurà, desgraciadament, contrarestada per les opinions que aquest mateix jove sentirà en el seu cercle d'amistats o en el si de la seva família. També pot passar que sigui la família la transmissora de models d'interculturalitat o de multiculturalitat que no trobin eco a l'escola dels fills. En aquesta superposició, la funció dels mitjans de comunicació és també bàsica. No sembla ser una exageració, avui per avui, dir que la televisió (especialment) pot establir una poderosa competència en l'adquisició o en la transmissió de valors.

En aquest mateix ordre i vivint com vivim en un món dominat per la dimensió visual de la comunicació, cal urgentment una reeducació de la mirada i una formació que capaciti els nostres alumnes en l'anàlisi crítica de la imatge. Agafem com a exemple la imatge 1, on una dona i el seu fill passen a prop d'una parada al carrer que venen alguns productes comestibles, i on hi ha un llistó amb diaris per vendre, subjectes amb gomes o amb pinces. Passa en un carrer de Bamako.



Imatge 1. Quiosc a Bamako



Quina lectura es pot fer d'aquesta imatge? Una de més precipitada i una altra una mica més pausada. La primera es quedaria únicament amb el fet que en el procés de transmissió de la premsa, el que correspondria a un quiosc occidental no té res a veure amb la imatge que hi apareix i que és, per cert, la constant a Bamako, si exceptuem les petites llibreries d'hotels, com L'Amitié. L'altra mirada, més pausada, observaria que, a més de la importància de l'aspecte econòmic en l'anàlisi de la infraestructura de difusió dels diaris als carrers o en l'estètica mateixa d'aquests diaris, destaca igualment la presència de més d'una desena de capçaleres de diaris en aquest taulell, la qual cosa és un indicador de l'activitat que, en aquest sentit, hi ha a Bamako. Sense gaire esforç, de fet, vam poder recopilar durant la nostra estada exemplars de les següents publicacions periòdiques (moltes exclusives de Mali, si bé no totes de sortida diària, certament): *L'Essor*, *26 Mars*, *Infomatin*, *L'Independant*, *Le Soleil*, *Liberté*, *La Gazette du Mali*, *Le Guido*, *Le Progrès*, *Nouvelles du Sud*, *Bamako*, *La Voix des Jeunes*, *Mali Tourisme*, *Moeurs*, *Le Soir de Bamako*, *L'Observateur*, *Nouvel Horizon*, *Le Soleil*, *Le Monde Duniya*, *Le Sphinx*, *Le Patriote*, *Le Tambour*, *Les Echos*, *Banjo*, *Match*, *Le Challenger*, *Balé*, *Le Populaire*, *L'Inter de Bamako*, *Le Malien*, *Nouvelle Libération*, *Le Matinal*, *Construire l'Afrique*, *L'Echo du Mali*, *Kibaru*, *Les Martyrs*. I si ens fixéssim en l'àmbit de la radiodifusió, el panorama és encara més heterogeni, com es pot suposar.

En el Ministeri de Comunicació de Mali ens van lliurar un llistat de les emissores que tenen permís per emetre al país, segons regions i freqüències. A Koulikoro: Dionakan, Kayira IV, Jamana, Rurale, Badenya, Faso Kanu, Fanakan, Kawena, Beledougou FM, Baniko, Manding, Dounia FM, Djitoumou, Konlonbada FM, Bélekan, Duguwolofila, Mara Demekan, Vesuve Ouagadou, Mansa-Kan, Radio 4 FM, Aadar, Djigui, Beledougou, Rario Rurale. A Sikasso: Kene, Badenya, FMH. Tata-Kan, Sika FM, Bani Mono Tie, Bediana, Kafokan, Teriya, La Voix de Kolondièba, Rario Rurale Benso, Folona, Hielen, Jamana, Kayira II, Wassoulou FM, Islamique, Kayira VI, Kuyiriime Jamana, Nieta, Voix

Saboulolo, Donko-FM, Radio FM Horizon, Voix de Sélingué, Rario Rurale Kaplan Kan, Radio Rurale Uyesu, Dounia, Yeredon. A la regió de Ségou: Yamana Foko, Sido, La Voix des Tondjons, Balanzan, Jamakan, Hèrè Nyétaa, Colons FM, Cesiri, Delta FM, Communautaire, Parana, Santoro, Betafo, Fatine, Macina, Macina FM, Jekabara, Foko, Jeunes Maliens, Sikoro FM, FM Horizon, Radio Bèdjè, Radio Aadar FM, Radio Kéko, Radio Rurale Bendougou, Karantera FM, Dounia. A la regió de Mopti: Debo, Jamana FM, FM Nor Mali, Baguine, Diaka Kènè Yeelen FM, Rurale, Daande Duwanza, Seno, Orona, Jamana FM, Baguine, Delta, Fizan Debo, Seno Kayira VII, Fréquence (2 FR2), Jeunes Maliens, Radio Saghan FM, Radio FM Horizon, Radio Aadar FM, Deboyemaya, La Voix du Debo. A la regió de Tombouctú: Bouctou, Lafia Finzan, El Faarouk, Bingha, Jamana, Radio ARZG, Radio Télé FM, Radio FM Horizon, Radio Rurale Niafunké, So-boundo, Diiri. A la regió de Gao: Naata, Hanna, FM Nord Mali, Tidarfit Aadar, Gourma, Jamana FM, FM Nord Mali (Radio Annia), Radio Aadar FM, Radio FM Horizon, Radio Afoudou FM, Radio Rurale de Menaka. A la regió de Kidal: Communautaire 'Tisdass', Radio Jamana FM, Radio FM Nord. Al districte de Bamako: Patriote, Canal 2000, Espoir, Emergence, Chaîne National ORTM, Fréquence 3, Tabalé, Guintan, Chaîne 2, Benkan, Liberté, Jékafo, Klédu, Kayira, Dambé, La Voix du Coran et Hadith i Africa núm.1.

Es troba a faltar una guia o un anuari de mitjans de comunicació africans en espanyol. Seria no només un excel·lent projecte d'investigació, sinó també (almenys en les seves fases inicials) un bon exercici formatiu en contextos interculturals i plurilingües.

Abans esmentàvem de passada l'aspecte econòmic com un factor determinant en el procés de producció, difusió i recepció dels missatges sorgits dels diferents mitjans de comunicació. Encara que no és l'única manera d'analitzar les coses, com acabem de veure, certament és un tema que mereix una anàlisi detallada també als tallers sobre interculturalitat i mitjans de comunicació; sempre amb una adequació prèvia d'aquesta anàlisi al nivell educatiu dels qui reben l'ensenyament, és clar. La imatge 2 ens ofereix la imatge de la redacció principal del diari més vinculat al Govern de Mali i també el que té més mitjans: *L'Essor*.

### Imatge 2. Redacció del diari 'L'Essor'



Fora d'això, el viatge a països com el Senegal, Mali, Burkina, Costa d'Ivori, etc., té un component afegit: ens servirà per constatar la imatge que d'Espanya (o d'altres països europeus) s'hi té i que apareix reflectida en els mitjans de comunicació. La bidireccionalitat, en aquest sentit, és la millor manera d'obtenir un panorama prou complet. Ara bé, bidireccionalitat no implica un punt de partida (ni d'arribada) simètric en parlar dels mitjans espanyols o dels mitjans d'alguns països africans, simplement, entre altres coses, perquè els pressupòsits amb els quals es treballa no són ni d'entrada semblants. El component econòmic (tornem a aquest assumpte) és fonamental en l'anàlisi de la producció comunicativa i també del producte comunicatiu. I això es pot apreciar no només en les mancances tècniques, sinó també en qüestions molt importants, com ara el fet de tenir arxius textuais (fotogràfics, d'imatges en moviment, de sons, de textos) a disposició dels professionals de la comunicació.

L'ORTM, l'única televisió de Mali (encara que no l'única que es pot veure, naturalment), fins fa tot just uns mesos tenia un únic document audiovisual amb imatges pròpies sobre Espanya. Estem parlant de *Regards croisés. Un train de vies* (2002), dos reportatges d'una mica més de vint minuts cada un on es cobreix el trajecte entre Rennes i Dogón, passant per Espanya, entre altres països. En la presentació del documental, que hi van participar dos equips de periodistes (un de francès i l'altre de Mali, dirigit aquest últim per Sory Ibrahima Keita), el director general de la televisió malinesa, Sidiki Konaté, identificava la producció com un exemple de comunicació intercultural. Ara bé, les imatges sobre Espanya no deixaven de ser tan estereotipades com les imatges que sobre Mali se solen projectar a Occident. Una dona, en primer pla, fumant un havà al tren (imatge 3); una jove ballant de forma gairebé compulsiva també al vagó d'un tren (imatge 4) o un carro movent-se (i omplint-se de productes) a una velocitat vertiginosa per l'interior d'un hipermercat (imatges 5 i 6) resumien el pas dels periodistes per Espanya.

Imatge 3



Imatge 4



Imatge 5



Imatge 6



## A tall de conclusió

L'educació intercultural requereix actituds i també coneixements. És important, llavors, conèixer si el punt de partida dels que ensenyen o dels qui aprenen està impregnat de prejudicis (i fins a quin punt), i també saber la formació i informació de la qual es disposa respecte a aquestes altres comunitats socioculturals que justifiquen la presència del prefix *inter* com a part fonamental d'aquest adjectiu tan utilitzat en els últims temps, i no sempre amb l'encert necessari. Moltes vegades, sorprèn el poc que sabem dels altres, però també és cert que moltes vegades aquests altres tampoc no saben gaire de qui som, de les nostres cultures, dels nostres sistemes educatius. Els mitjans de comunicació, després d'un necessari procés d'autocrítica, ens poden ajudar a alleugerir aquest mutu desconeixement, si bé és difícil que substituïxin l'experiència del viatge i la satisfacció d'explicar, de primera mà, allò que s'ha vist i viscut en el viatge. En efecte, només anant a aquests llocs dels altres amb ànim de saber i amb ànim d'entendre (d'una manera crítica, si es vol, però constructiva) s'avançarà en l'educació intercultural. Per educar en la interculturalitat s'ha de poder, s'ha de saber i s'ha de voler; i després de tot això, s'ha de fer l'esforç.

## Referències

- Bañón, A.M. (2006) «Mali y los inmigrantes malienses. Notas sobre su representación discursiva en el diario *El País*», a Lario, M. [ed.] *Medios de comunicación e inmigración*. Murcia, Caja de Ahorros del Mediterráneo, p. 171-198.
- Bañón, A.M.; Castaño, J.; Jiménez Cano, J.M. (2001) «El tonos y los estudios filológicos». *Tonos* (Murcia, Universitat de Murcia), 1 (1), p. 1-8. Disponible a: <http://www.um.es/tonosdigital> [accés: 15.01.2009].
- Coulibaly, K. (1983) *Étude Phonétique et Phonologique du Système Vocalique, Consonantique et Tonologique du Bambara*. Nancy, U.E.R. de Linguistique Appliquée.
- Diadié, I. (1977) *L'Espagne musulmane et l'Afrique subsaharienne*. Bamako, Editions Donniya (prefaci de Roger Garaudy).
- Llaguno, A. (2006) *La conquista de Tombuctú. La gran aventura de Yuder Pachá y otros hispanos en el País de los Negros*. Còrdova, Almuzara.
- Morales, J. (1996) *J'apprends le bambara*. París, Karthala.
- Ridao, S. (2007) *Análisis pragmalingüístico de resoluciones de conflictos: las mediaciones laborales. Propuestas de investigación*. Almeria, Universitat d'Almeria, Departament de Filologia.
- Traoré, A. (2004) *La violación del imaginario*. Madrid, Viento del Sur.
- Van Dijk, T.A. (1998) *Ideología. Una aproximación multidisciplinaria*. Barcelona, Gedisa.
- Villar Raso, M. (2005) *África en silencio*. Còrdova, Almuzara.
- (1994) *Donde ríen las arenas*. Sevilla, Algaida.

## *Medios de comunicación y educación intercultural en contextos plurilingües. A propósito de Mali*

*Resumen:* La educación intercultural en contextos plurilingües es un reto permanente para todas las sociedades, especialmente para aquellas que pretenden conseguir ciudadanos que perciban la conexión entre culturas como una decidida apuesta a favor de la convivencia. Los medios tienen su cuota de responsabilidad en este asunto; una responsabilidad, por lo demás, que no conviene sobredimensionar, pero tampoco minusvalorar. En este artículo reflexionamos sobre estas cuestiones tomando como ejemplo el (des)conocimiento que, en general, se tiene con respecto a Mali.

*Palabras clave:* Interculturalidad, medios de comunicación, lengua, Mali

## *Moyens de communication et éducation interculturelle dans des contextes plurilingues. À propos du Mali*

*Résumé:* L'éducation interculturelle dans des contextes plurilingues est un défi permanent pour toutes les sociétés, et tout particulièrement pour celles qui prétendent obtenir des citoyens et des citoyennes qu'ils/elles perçoivent la connexion entre les cultures comme un pari clair en faveur de la coexistence. Or, les moyens de communication ont leur part de responsabilité dans cette affaire; une responsabilité, cependant, qu'il ne convient pas de sur-dimensionner mais pas non plus de sous-évaluer. Dans cet article, nous réfléchissons sur ces questions en prenant comme exemple la (mè)connaissance que l'on a, en général, du Mali.

*Mots-clés:* interculturalité, moyens de communication, langue, Mali

## *Media and intercultural education in multilingual contexts. About Mali*

*Abstract:* Intercultural education in multilingual contexts is a constant challenge for all societies, and especially for those that aim to educating citizens to understand the connection between cultures in terms of coexistence. Media have their own responsibilities in this matter, which should be neither overrated nor underrated. This paper reflects on these issues using as an example our knowledge (or lack of it) about Mali.

*Key words:* interculturality, media, language, Mali